

İradə Cəfər qızı Bəylərova
Azərbaycan Dillər Universiteti
bayirada@gmail.com
Yaqut Mirbala qızı Əliyeva
nicatworld@mail.ru

ORTA MƏKTƏBDƏ XARİCİ DİLİN TƏDRİSİNDƏ DİNLƏMƏNİN ROLU

Xülasə

Məqalədə müəllif orta məktəblərdə xarici dilin tədrisində dinləmənin rolundan bəhs etmişdir.

Məqalənin giriş hissəsində istənilən xarici dilin öyrədilməsində ünsiyyətin əhəmiyyətindən söz açılır. Müəllif, nitqin qarşılıqlı əlaqəsindən söz açaraq, göstərmişdir ki, hər hansı bir dil yalnız ünsiyyət zamanı formalaşır. Şagirdlər tənha deyil, bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olaraq diskussiyalar və söhbətlər zamanı dilə daha yaxşı yiyələnə bilirlər. Məhz bu prosesin uğurla həyata keçirilməsi üçün mövcud olan danışiq, yazı, oxu kimi dinləmənin də rolu böyükdür. Şagirdlərin eşitmədən danışması mümkün olmadığı üçün xarici dilin tədrisi zamanı müəllimin onların dinləmə qabiliyyətini inkişaf etdirmək üçün müxtəlif üsullardan istifadə etməsi məqsədəuyğundur.

Məqalədə, bu üsulların uğurlu alınması üçün bəzi faktorların, məsələn, şagirdin bilik və yaş səviyyəsi, dinləmə qabiliyyəti, psixoloji xarakteri nəzərə alınaraq müəllimin düzgün tapşırıq qurmasının böyük əhəmiyyətindən bəhs edilir. Həmçinin hər sinif üçün ayrıca audiomətnlərin seçiminin vacibliyi də qeyd edilir. Məqalədə, müəllif dinləyərək mətni anlamağa xidmət edən üsullardan bəhs edərkən ingilis dilində bəzi misallara müraciət etmişdir.

Açar sözlər: *dinləmə, bacarıq, ünsiyyət, nitq, məhsuldar, anlaşıqlı, nail olmaq, uğurlu, diqqətli*

The role of listening in teaching a foreign language at secondary school

Summary

In the article, the author tells about the role of listening in teaching a foreign language at secondary school. In the introduction part of the article it was mentioned about the importance of the development of speech activity in teaching any foreign language.

It is said that a language is formed during communication with one-another.

Pupils can master a language better not alone but through discussions and conversations. In successful realization of this process as speaking, writing and reading listening activity is of great importance too. As speaking without listening is impossible for pupils in teaching a foreign language, a teacher should develop their listening skills using different methods.

In the article, it is mentioned that, a teacher should choose the right exercises. Some factors as the psychological character, knowledge and age levels as well as listening ability of pupils should be taken into consideration by a teacher for a successful realization of these methods.

Besides, the choice of audio texts for each class should be individual. The author brought examples in English serving to understanding the speech through listening.

Key words: *listening, skill, communication, speech, productive, comprehensive, achieve, successful, attentive*

Nitq fəaliyyəti mürəkkəb bir prosesdir. O, dil sisteminin anlayışı, nitq ünsiyyəti, dilin qarşılıqlı əlaqəsi və bütövlükdə insan fəaliyyəti ilə bağlıdır. Son zamanlar xarici dilin tədrisində dil sisteminə xüsusi diqqət verilir. Lakin bu nadir halda müsbət nəticələnir. Növbəti addım kommunikativ öyrətmə olmuşdur ki, bu da nəticədə əhəmiyyətli ideya və məlumatlarla fikir mübadiləsi aparmağa zəmin yaradır. Ünsiyyət yalnız məqsəd deyil, həm də öyrətmə üsuluna çevrilməlidir.

Son vaxtlar metodistlər, elmi nailiyyətlərdən istifadə edərək, ünsiyyətin təsir xarakterinə diqqət yetirərək, öyrətmənin tərkib hissəsi kimi, nitqin əlaqəli təsiri fikrini irəli sürmüşlər. Nitqin qarşılıqlı təsiri dedikdə, nitq və ya qeyri nitq hərəkətlərinə cavaba hazır olmaq məqsədi ilə, insanların bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi nəzərdə tutulur. Qarşılıqlı təsir olmazsa, ünsiyyət də olmaz.

Şagirdlərin birlikdə sinifdə deyil, yanaşı oturaraq işləmələri müsbət sayılır. Qarşılıqlı əlaqə ünsiyyət üçün stimül və motiv yaradır. Ünsiyyəti həyata keçirmək üçün qarşılıqlı əlaqə şəraitində, məlumatlar və şəxsi maraqların olması lazımdır.

Şifahi və yazılı nitqi tamamilə bir-birinə əks hesab etmək olmaz, çünki, müasir həyatda onlar arasındakı sərhəd yavaş-yavaş aradan qaldırılmaqdadır.

Həqiqətən də, görəsən konspekt üzrə çıxış edən televiziya aparıcısının və ya auditoriyada mühazirə oxuyan mühazirəçinin nitqini hansı növə aid etmək olar? Tamamilə aydındır ki, bu formalarda həm şifahi və həm də yazılı nitq üsullarından istifadə edilir.

Danışiq, dinləmə, yazı və oxunun sıx qarşılıqlı əlaqəsini qeyd edərkən, göstərilən nitq fəaliyyətlərinin hər birinin müxtəlif məhsuldarlığından da söz açmaq lazımdır. Oxu və yazı öz linqvistik quruluşuna görə fərqli ifadə olunur, dinləmə isə məlumatın anlanmasıdır. Tədris zamanı nitq fəaliyyətinin hər birinin xarakteri qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı şərtlilik əsasında nəzərə alınmalıdır.

Beləliklə metodikada 4 ünsiyyət bacarığı: oxu, danışiq, dinləmə və yazı fərqlənir və tədrisi həyatla əlaqələndirməyə imkan yaradır. Hər bir istənilən halda ünsiyyət dinləyərkən, danışarkən, yazarkən, ya da oxuyarkən baş verir. Buradan nitq fəaliyyətinin əsas növlərinin məhsuldarlığı belə müəyyən edilir: danışiq və yazı, məlumatın göndərilməsi ilə əlaqədirdirsə, dinləmə (reseptiv) və oxu onun qəbul edilməsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, real ünsiyyətdə göstərilən nitq fəaliyyətinin növlərinin heç biri bir-birindən təcrid olunmuş halda mövcud deyil.

Real ünsiyyət tərəflərin bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi zamanı baş verir. Məsələn, danışan şəxsin niyyəti həmişə dinləyənin təsir göstərərək ondan cavab reaksiyası gözləyir. Ünsiyyətə qoşulmaq üçün şagird həm məhsuldar (danışiq və yazı) həm də reseptiv (dinləmə və oxu) bacarıqlarına yiyələnməlidir.

Tədris zamanı nitq fəaliyyətinin növlərinin izolyasiyası onunla nəticələnə bilər ki, şagirdlər müəyyən bir mövzuya fikir bildirmək qabiliyyətinə sahib olurlar, ancaq nitqi dinləyərək qavramayacaq və beləliklə də ünsiyyətdə iştirak edə bilməyəcək, və yaxud əksinə, oxunan və dinlənən frazanın mənasını anlayacaq, ancaq öz fikrini formalaşdırmağı bacarmayacaq. Beləliklə, məhsuldar və reseptiv fəaliyyət növlərinin hər bir bacarıqlarının bir-birindən təcrid olunaraq öyrədilməsi fikri səhv olardı.

Real ünsiyyətdə nitq fəaliyyətinin 4 növünün bir-biri ilə əlaqəli olduğu kimi, tədris prosesində də onların istənilən növü integrativ olmalıdır. Bu o deməkdir ki, məsələn, oxu bacarığını öyrətməklə, eyni zamanda dinləmə, danışiq, yazının da öyrədilməsinə baza yaratmış oluruq.

Ünsiyyət insanlar arasında birgə fəaliyyət tələbatından doğur. İnsanlar bir-biri ilə ünsiyyət qurmağa həmişə ehtiyac duymuşlar. Son dövrlər virtual ünsiyyətə daha çox üstünlük verilir. Lakin buna baxmayaraq ünsiyyət yenə də insan həyatının əsas tərkib hissəsidir. Ünsiyyət zamanı təsirli danışmaq da, dinləmək də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Ünsiyyətin effektivliyi dinləyicinin aktiv olmasından asılıdır. Müəllim dərs zamanı şagirdin danışığa diqqətlə qulaq asmağını təmin edərsə, o zaman müsbət nəticədən və maraqlı ünsiyyətdən söz açıla bilər.

Dinləmənin tədrisi

Son zamanlar “dinləmə” terminindən metodik ədəbiyyatda müqayisəli olaraq istifadə olunur. Əgər dinləmə səslərin akustik qəbulu kimi anlaşılırsa, o zaman dinləməyə, səslənən nitqin qəbulu və anlaşması prosesi də daxildir.

Dinləmə danışığıla yanaşı xarici dildə ünsiyyətə imkan yaradır. Nitq prosesi iki tərəfli proses olduğuna görə, dinləmənin lazımcına qiymətləndirilməməsi, yəni, şagird nitqi dinləyərək anlamasa, bu onun dil hazırlığına həddən artıq mənfi təsir göstərir. Müxtəlif ölkələrin şagirdlərinin təcrübəsinin araşdırılması göstərir ki, məhz dinləmə bacarığının düzgün formalaşdırılmaması, çox vaxt ünsiyyətin pozulmasına səbəb olur.

Şagirdlərin dediklərinə görə bəzən onlar verilən sualları başa düşümlər və fakt olaraq təsdiqləyirlər ki, xarici dildə ünsiyyət üçün dinləmənin tədrisi vacibdir. Dinləmə bacarığı yalnız nitqin dinləyərək başa düşülməsi prosesində formalaşır. O zaman müxtəlif templi, müxtəlif intonasiya quruluşlu, düzgün qaydalara uyğun səviyyəli nitqin anlanması bacarığına tələbat var. Dinləmənin hər hansı bir xarici dildə hətta ən minimal səviyyədə mənimsənilməsi, adı çəkilən nitq fəaliyyətini əsaslandıran bir sıra əməliyyatların formalaşmasını həyata keçirir ki, bunlardan səs axınının tanınması, dinləmə vahidinin dərk edilməsi, dinlənən məndəki məlumatın mənasının aydınlaşdırılmasını göstərmək olar.

Baxmayaraq ki, dinləmə prosesi özünü biruzə vermədən baş verə bilər, ancaq bu yüksək intellektual səy tələb edən bir prosesdir.

Ünsiyyət prosesində müəyyən çətinliklər müşahidə olunur. Bu psixoloji xarakter daşıyır. Dinləmənin tədrisində şagirdin psixoloji xüsusiyyəti, durumu onun fəal dinləmə qabiliyyətinə öz mənfi təsirini göstərir. Belə ki, əgər şagird, özünə əmin deyilsə, onun öz dinləmə bacarığı səviyyəsinin kifayət qədər olduğuna şübhəsi varsa, o zaman müəllimin, maraqlı diskussiya xarakterli qrup və cütlük işlərindən, oyunlardan istifadə etməsi daha effektiv olur. Belə ki, kiçik qruplarda və ya cütlük işi zamanı onların utancaqlığı aradan qalxır, anlamadıqlarını təkrar dinləmək üçün müraciət etmək onlar üçün daha asan olur. Bu vərdiş halına keçərək gələcəkdə dinləməyə marağı artırır və onların daha aktiv dinləməsinə müsbət təsir göstərir.

Dinləmə zamanı dinləyicilər, mürəkkəb perseptiv – mnemonik fəaliyyət, analiz, sintez, deduksiya, induksiya, müqayisə, əksləşdirmə, abstraktlaşdırma, konspektləşdirmə və sairə kimi düşündürücü əməliyyatları həyata keçirirlər. Dinləmənin uğurlu olması obyektiv, həm də subyektiv faktorlarla müəyyən olunur. Obyektiv faktorlara, təqdim olunan mətnin xüsusiyyətləri və dərk etmənin baş verdiyi şərait daxildir. Subyektiv faktorlar isə dinləyənin psixi xüsusiyyətləri və onun hazırlıq səviyyəsi ilə müəyyən olunur. Dinləmə üçün mətn seçilərkən, onun dil xüsusiyyətləri, tərkib xarakteri və kompozisiya xüsusiyyətləri nəzərə alınır.

Tədris prosesində şagirdin psixi xüsusiyyətlərinin qiymətləndirilməsi zamanı, hər şeydən əvvəl onun nitq dinləmə bacarığı, diqqət və yaddaşı, dil təhmini xüsusiyyətləri, düzgün proqnozlaşdırma qabiliyyəti və daxili nitq inkişafı səviyyəsi nəzərə alınır.

Motivasiya dinləmənin formalaşdırılmasında əsas şərtidir. Əgər dinləyən qulaq asmağa tələbat duyarsa, bu onun psixi potensialının maksimum səfərbərliyinə səbəb olur. Məsələn, müəllim prizlər təyin edərək şagirdə belə bir tapşırıq verir: “mətni dinləyin və onu, maksimum tərkibindəki sözlərlə nəql etməyə çalışın.” Bu cür yarış tipli dinləmə öyrətmə metodu şagirdləri birincilik qabiliyyəti uğrunda yarışmağa sövq edir ki, bu da onlarda diqqətlə dinləmə bacarığı yaradır. Nəticədə hissiyat üzvlərinin həssaslığını artırır, diqqəti daha məqsədyönlü edir, düşünmə prosesinin intensivliyi artır.

Xarici dilin öyrənilməsində motivasiyanın yaradılması və ümumiyyətlə dil və dünya haqqında yeni dərk etmə bilgiləri əldə etmək, ünsiyyətdə aktiv iştirak etmə kimi dinləmə tələbatının yaradılması üçün audiomətnlərin seçimi vacib əhəmiyyət kəsb edir. Həddən artıq çətin mətnlər şagirdlərin məyusluğuna və uğura inamsızlığına səbəb ola bilər. Həddən artıq asan audiomətnlər isə həmçinin arzuolunmazdır, çünki çətinliyə üstün gəlməyin boşluğu, işi maraqsız edir və həm də bu xarici dilin öyrədilməsi prosesinin inkişaf etdirici faktoru ola bilmir.

Sözsüz ki, bu və ya digər yaş qruplarından olan şagirdlərin maraqları nöqtəyi nəzərdən audiomətnlərin mövzularının seçimi vacib şərtidir. Aşağı siniflərin şagirdləri üçün heyvanların həyatı ilə bağlı nağıl tipli sujetlər əsasında olan mətnlər daha maraqlı və məqsədə uyğundur. Eston metodistlərinin araşdırmalarına görə, yuxarı sinif şagirdlərini siyasət, texnika ilə bağlı mətnlər və detektivlər maraqlandırır. Onlar sevgi, dostluq, başqa ölkələrin xalqlarının həyatı və təbiət haqqındakı audiomətnləri daha böyük məmnuniyyətlə dinləyirlər. Buraxılış siniflərinin şagirdləri peşə seçimi haqqda mətnlərə maraq göstərirlər.

Uğurlu dinləmənin obyektiv stimulu, audiomətnlərin tərkibinə yumor elementlərinin daxil edilməsidir. Məsələn, aşağıda verilmiş məzəli mətnə qulaq asarkən şagird tam sərbəst, əylənmək məqsədi ilə onu dinləyir.

“One day a small boy comes to school. The teacher asks him: “How many ribs does a person have?” The boy answers: “I don’t know” The teacher asks: “Why?” The boy says: “Because I’m ticklish”.

Şagirdin işlətdiyi ifadə “I’m ticklish” “Qıdığım gəlir” onun yaddaşında daha yaxşı qalır, çünki bu yumorla bağlıdır və bir ifadə ilə mətnin məzmununu açır və oğlanın, dərəcə hazır olmasa da hazırcavablığını göstərir. Bu o deməkdir ki, mətnlər nə qədər maraqlı olarsa, dinləməyə maraq artır və xarici dildə söz öyrənmək bacarığı da inkişaf edir. Həmçinin, yumoristik üsulların sayəsində şagirdin psixoloji gərginliyi müəyyən dərəcədə neytrallaşır. Bu cür dinləmə fəaliyyətinin həyata keçirilməsi uğurlu dinləmənin həlledici şərtidir. Şagirdlərdə dinləməyə maraq və tələbatın yaranması o zaman uğurlu olur ki, o nə üçün dinlədiyini, anladığını, necə təsvir etdiyini, əldə etdiyi məlumatdan necə istifadə edəcəyini dərk edir.

Konkret dərs tapşırıqları, dinlənilən məlumatın və onun tam qavranması göstəricisindən asılı olaraq iki müxtəlif dinləmə növü mövcuddur: tam anlayaraq dinləmə və mətnin əsas məzmununun tam anlanması ilə dinləmə. Tam anlayaraq dinləmə üçün olan mətnlərdə anlamaya mane olan heç bir ifadə və söz olmur. Əgər mətnə ayrı-ayrı yeni sözlərə rast gəlinərsə bu şagirdlər tərəfindən asanlıqla başa düşülür. Bunlara beynəlmiləl elementlərdən ibarət sözlər və ya mənası məzmunundan anlaşılan sözlər aiddir.

Mətnin əsas məzmununu anlayaraq dinləmə zamanı, şagirdlər hətta həmin mətnin tərkibində müəyyən faiz yeni söz və ya ifadələr olsa belə mətni tam olaraq dərk edə bilirlər. Bu, məlumatı anlamaq üçün dinləyicinin detallara varması və açar sözlərin olması sayəsində baş verir. Bundan əlavə, şagirdlər məlumatı daha dəqiq başa düşmək üçün bəzi aydınlaşmaya xidmət edən suallar verməyi bacarmalıdırlar. Məsələn: “Please, repeat the word or the expression in the 3rd sentence once more,” “Sorry for my interrupting you, will you repeat again?”

Uzun illər boyu dinləmənin öyrədilməsi zamanı, müəllim tərəfindən şagirdlərin fəaliyyətlərinin obyektiv qiymətləndirilməsi, dərsin keyfiyyətinə öz müsbət təsirini göstərir. Bununla yanaşı bəzi çətinliklərlə üzləşmə də mümkündür. Məsələn, materialın həcmünün böyüklüyünə görə və onun tam dərk edilməsinə ayrılan vaxtın kifayət qədər olmaması əsas səbəb kimi göstərilir.

Bir çox müəllimlərin bu işi ətraflı araşdırması göstərir ki, bəzi uğursuzluqların səbəbi əsas metodik tövsiyələrə formal yanaşma, onlara lazımınca əməl etməmək halları ilə bağlıdır. Bunlara dil mühitinin olmaması, təklif, vaxt darlığı, dinləmə qavrayışına müraciət etməmək, müəllimin hədsiz müdaxiləsi, dəstək elementlərinin (sxem, qrafik, kart, şəkil, açar sözlər) olmaması şagirdlərin psixoloji xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmaması, onların diqqət və yaddaşlarının lazımi dərəcədə olmaması aiddir.

Nitqin dinləyərək qavranmasının əsas maneələrindən biri də dil mühitinin olmamasıdır. Bunun nəticəsində şagird müəyyən bir mətn dinləyərkən, orada səslənən sözlərin mənasını bilsə də dinləyərkən onları tanımayır. Şagirdlər əsasən məlumatı göz yaddaşı kanalı ilə qavramağa alışır. Müəllimin onlara mətni dinləyərkən onu izləməyə icazə verməsi dinləyərək dərk etmənin inkişafına mane olur. Şagirdlərin dinləməklə anlaması üçün mümkün qədər faydalı üsullardan istifadə etmək daha məqsədə uyğundur.

Beləliklə, şagirdlərə ilk dinləmə zamanı ümumi məzmunun başa düşülməsi üzrə, ikinci dinləmə zamanı isə məlumatın ideyaları və detallarının anlaşılmalarına aid tapşırıqlar təklif etmək olar.

Bəzən müəllim öz nitqinin doğma dilə tərcüməsi yolu ilə anlamaya” kömək” edir ki, bu da qarşıya qoyulmuş məqsədə gətirib çıxarmır. Bu şagirdləri demobilizasiya edir, onlar xarici nitqə qulaq asırlar, onun ana dili variantını gözləyirlər. Bundan əlavə, yaxşı olardı ki, şagird mətni doğma dil daşıyıcısını dinləyərək başa düşsün. Bunun üçün “conversation class” ünsiyyət üçün ayrıca klubların təşkili və şagirdlərin orada aktiv iştirakı da onların marağına səbəb olaraq dinləmə qabiliyyətinin inkişafına müsbət təsir edir.

Beləliklə, xarici dilin tədrisinə xidmət edən dinləmə qabiliyyətinin inkişafına yuxarıda qeyd olunan üsul və tövsiyələrin nəzərə alınması dilin tam anlaşılması və mənimsənilməsi üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat

1. Рогова Г.Б., Рабинович Ф.М., Сахарова Т.Е. «Методика обучения иностранным языкам в средней школе». М., Просвещение, 1991: 287с.
2. Geoffrey Broughton, Christopher Brumfit, Roger Flavell, Peter Hill and Anitas Pincas, Second Edition London and New York, 1980
3. Internet: <https://kayren.az>
4. Internet: hz.az.com

Rəyçi: dos. L.Məcidova

Göndərilib: 27.08.2020

Qəbul edilib: 29.08.2020